

Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів: Збірник матеріалів другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця. 2009. – С. 117-124.

О.П.Демченко,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки Глухівського ДПУ
імені Олександра Довженка

ВИКОРИСТАННЯ САМОСТІЙНИХ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО СТВОРЕННЯ ВИХОВНИХ СИТУАЦІЙ

Проаналізовано різні підходи до трактування сутності феномена «педагогічна творчість», показано його складність і неоднозначність. Обґрунтовано роль самостійних творчих завдань у підготовці майбутніх вихователів дошкільних установ і учителів початкових класів до створення виховних ситуацій. Презентовано досвід їх використання в процесі експериментального дослідження.

Ключові слова: креативність, творчість, педагогічна творчість, творчі завдання, виховні ситуації.

Демченко Елена Петровна

Использование самостоятельной творческой задач в подготовке будущих педагогов к созданию воспитательных ситуаций

Проанализированы различные подходы к трактовке сущности феномена «педагогическое творчество», показано его сложность и неоднозначность. Обоснована роль самостоятельных творческих задач в подготовке будущих воспитателей дошкольных учреждений и учителей начальных классов к созданию воспитательных ситуаций. Представлен опыт их использования в процессе экспериментального исследования.

Ключевые слова: креативность, творчество, педагогическое творчество, творческие задания, воспитательные ситуации.

Demchenko Olena Petrovna

Use of independent creative tasks in preparing future educators to create educational situations

Different approaches to the interpretation of the essence of the phenomenon of "pedagogical creativity" are analyzed, its complexity and ambiguity are shown. The role of independent creative tasks in preparing future educators of preschool institutions and primary school teachers to create educational situations is substantiated. The experience of their use in the process of experimental research is presented.

Key words: creativity, creativity, pedagogical creativity, creative tasks, educational situations.

Однією із суттєвих ознак виховання, як будь-якого процесу, є його діалектичність. У безперервному русі, розвитку перебувають усі його компоненти. Систематично оновлюється соціальна ситуація, в якій відбувається виховання. Змінюються його учасники, постійна динаміка спостерігається у всіх особистісних сферах вихованців, в їхніх емоціях,

почуттях, поглядах, поведінці тощо. Вихователь, який працює з дітьми дошкільного й молодшого шкільного віку, має справу з унікальною особистістю, в якій процес становлення відбувається надзвичайно інтенсивно, закладаються основи характеру, динамічними є всі психічні процеси.

Окрім цього, виховний процес складається з безкінечного ланцюга нових педагогічних ситуацій, які потребують негайного розв'язання і використання в нестандартних умовах, оригінальних варіаціях методів і прийомів виховання. Тому цей процес за своєю сутністю має творчий характер, передбачає «творення нового, творення людини через пробудження її внутрішніх сутнісних сил» [5, с.13]. Педагог має створювати умови для організації повноцінного, емоційно насиченого та суспільно значущого, творчого життя дітей, яке відповідає їхнім основним соціогенетичним потребам. Його діяльність повинна бути «перетворювальною», спрямованою на «зміну свідомості, світогляду, психології, ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності особистості, що сприяють її якісному зростанню і вдосконаленню» [1, с.6].

Однак аналіз масової виховної практики засвідчує, що в роботі педагогів дошкільних, загальноосвітніх і позашкільних закладів освіти, часто спостерігається шаблонність, одноманітність, консерватизм, інертність, відсутність творчості, прагнення до новизни, індивідуального стилю. Це, з одного боку, свідчить про домінування пояснювально-ілюстративного типу навчання в загальній середній освіті. Випускники школи, які стають студентами-першокурсниками педагогічних ВНЗ, у процесі опанування змістом загальної середньої освіти набули переважно досвіду репродуктивної, ніж творчої діяльності. А з іншого – недоліки в системі вузівської педагогічної підготовки студентів до виховної роботи. Тому з перших кроків оволодіння майбутніми фахівцями змістом вищої педагогічної освіти особливий акцент слід робити на формуванні в них потреби й здатності організації виховання як творчого процесу.

Метою статті є обґрунтування ролі самостійних творчих завдань у підготовці майбутніх вихователів дошкільних установ і учителів початкових класів до створення виховних ситуацій та презентація досвіду їх використання в процесі експериментального дослідження.

Аналіз виховної діяльності як творчого процесу є предметом сучасних психолого-педагогічних досліджень (Ю.Азаров, Н.Гузій, В.Загвязинський, І.Зязюн, В.Кан-Калик, Н.Кічук, А.Маркова, В.Моляко, М.Поташник, Л.Рувинський, С.Сисоєва, Г.Тарасенко та ін.). Зокрема, С.Сисоєвою [9] детально проаналізовано різні підходи до трактування сутності феномена «педагогічна творчість», показано його складність і неоднозначність, розкрито співвідношення його з педагогічною майстерністю, передовим педагогічним досвідом. Г.Тарасенко [10] активно розробляє проблеми педагогічної творчості в контексті культурологічного підходу до організації виховного процесу як у дошкільній, так і початковій ланці освіти.

Ми поділяємо думку про те, що педагогічна творчість є «інтегральною характеристикою особистості», має комплексний характер, оскільки передбачає «гармонійне поєднання» і «високий рівень сформованості» всіх професійних умінь у «творчому, оригінальному, нестандартному» стилі діяльності, на якому вони набувають «нової якості» [5, с.18].

Дослідники [5, 7, 8 та ін.] визначають характерні ознаки, які вказують на складність саме педагогічної творчості:

- творення нового на основі перетворення пізнаного;
- захопленість як одна із важливих передумов творчості;
- зумовленість професійними знаннями, що набувають особистісного смислу;
- жорстка «спресованість», «лімітованість» в часі, зумовлена потребою негайно діяти;
- співтворчість усіх суб'єктів, учасників виховного процесу, педагог при цьому є «режисером»;
- поєднання творчої взаємодії з дітьми з їхнім творчим перетворенням;

- об'єктом і результатом є творення людини, а не образу, конструкції, механізму, як у мистецтві, техніці;
- публічність у переважній більшості випадків, що вимагає вміння вихователя управляти своїм психічним станом, оперативно викликати творчу наснагу;
- критерієм творчості є і сам процес і його результат;
- спрямованість на досягнення позитивних результатів;
- віддаленість результатів, нерідко часткових, ледве помітних.

Педагогічна творчість має великий спектр вияву. Починається вона із засвоєння й використання вже здобутого досвіду на новому рівні, пристосування його до конкретної педагогічної ситуації, знаходження варіативних рішень її розв'язання. Вищим рівнем творчості є «створення нових оригінальних окремих прийомів і та цілісних підходів, що змінюють звичний погляд на явище» [8, с.65].

Важливо зазначити, що творчий педагог повинен також уміло і досконало володіти своїм професійним інструментарієм, методами виховання, знати і відчувати, в якій педагогічній ситуації, з якою метою ефективно їх використовувати. Виховні ситуації, як будь-який метод виховання, мають об'єктивну (теоретичне обґрунтування, усталені вимоги) й суб'єктивну (особливості використання у залежності від мети і завдань, конкретної педагогічної ситуації, рівня вихованості дитини, майстерності вихователя) складові. Об'єктивна складова включає загальне, типові, повторюване для певного методу виховання; суб'єктивна – передбачає творче використання методу в нових одиничних і нестандартних умовах.

Аналіз сучасних досліджень з підготовки студентів до виховної діяльності (І.Бех, В.Кан-Калик, А.Капська, О.Козлова, В.Моляко, Г.Тарасенко та ін.) переконує, що цей процес необхідно спрямовувати на розвиток творчої індивідуальності майбутніх фахівців. Науковці дають стверджувальну відповідь на запитання «Чи можна навчити педагогічній творчості?» Вони зазначають, що процес розвитку творчих здібностей

майбутніх вихователів має проходити у двох взаємопов'язаних напрямках. Ученими [2] доведено, що творчість не з'являється випадково, її джерелом обов'язково є «попередній досвід». Тому, з одного боку, основний зміст процесу творчості ґрунтується на засвоєнні «закономірностей, на знаннях», якими необхідно систематично опановувати в процесі діяльності [6]. З іншого боку, урахувавши той факт, що в процесі творчості «беруть участь інтуїтивні дії», інтуїція, необхідно організувати роботу з її розвитку.

Розробляючи систему підготовки студентів у педагогічному ВНЗ до використання виховних ситуацій як одного із сучасних особистісно зорієнтованих методів виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, ми вважали за необхідне також важливу увагу звернути на розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців. Творче мислення й уява, оригінальний підхід, ініціативність, швидка реакція необхідні педагогові на кожному етапі створення виховної ситуації. Ефективний вибір конкретного виду виховної ситуації, проектування умов її перебігу, розробка форми виховання, в межах якої буде створено виховну ситуацію, орієнтування в природних виховних ситуаціях, які виникають спонтанно в педагогічному процесі, можливо лише на засадах творчого підходу.

Успішне оволодіння педагогічною творчістю може відбутися за умови забезпечення індивідуально-особистісного рівня її формування. Тому в процесі підготовки майбутніх фахівців до створення виховних ситуацій питому вагу відводимо самостійній роботі студентів з розвитку себе як індивідуальності в процесі творчої діяльності. Важливим дидактичним прийомом підготовки студентів до створення виховних ситуацій як методу роботи з дітьми дошкільного й молодшого шкільного віку в процесі вивчення фахових дисциплін є використання *системи самостійних творчих завдань*.

Розробляючи і використовуючи самостійні творчі завдання у підготовці майбутніх фахівців до створення виховних ситуацій, ми ставили дві важливі цілі. Насамперед, студенти повинні оволодіти системою знань, які є основою формування педагогічної творчості у цілому, успішного створення виховних

ситуацій зокрема. Майбутні вихователі мають засвоїти, узагальнити, актуалізувати психолого-педагогічні знання із теорії та методики організації процесу виховання; вивчити теоретичні положення з конкретної теми, проблеми, питання, визначені навчальною програмою предмету.

З іншого боку, наскрізною є мета: використання отриманих знань в нестандартних умовах, розвиток креативного мислення й уяви, вироблення вмінь і навичок творчо моделювати й реалізовувати виховні проекти, формування індивідуального стилю діяльності. Тобто у процесі виконання самостійних завдань необхідно розвивати якості, які притаманні творчому вихователю: оригінальність й гнучкість мислення, евристичність, здатність до уяви й фантазії, активність, ініціативність, самостійність, здібність до подолання інерції, широту асоціацій, спостережливість, інтуїцію, прагнення до пізнання нового, почуття гумору тощо.

Нами розроблено систему самостійних творчих завдань й апробовано їх на різних етапах формування у майбутніх учителів початкових класів готовності до створення виховних ситуацій, серед них: визначення-асоціації, асоціативні пари, асоціативні портрети, професійно зорієнтовані вербально-оцінні завдання, педагогічні плакати, твори-роздуми, педагогічно-астрологічні прогнози, схематизації, «банк виховних ситуацій», «кишеня виховних ідей», «бюро виховних знахідок», розробка концепції „Я – реальний” та „Я – ідеальний”, ситуації власного успіху „Я – успішний педагог”, ведення щоденника самоспостереження тощо [4].

Варіюючи й ускладнюючи різні види самостійних творчих завдань залежно від досвіду творчої діяльності студентів, можна використовувати їх у процесі вивчення всіх фахових дисциплін у педагогічному процесі ВНЗ: вступу до спеціальності, педагогіки, історії педагогіки, методики виховної роботи, етнопедагогіки, основ педагогічної майстерності тощо. Особливого значення розробка й використання системи творчих завдань набуває в період переходу на кредитно-модульну систему навчання, за якою питома вага належить самостійній індивідуальній роботі студентів креативного

характеру, яка має бути змістовною, інноваційною та різнобічною. Покажемо досвід використання деяких видів самостійних творчих завдань на різних етапах підготовки студентів до творчого використання методу створення виховних ситуацій у процесі вивчення педагогіки.

➤ Ефективними є самостійні творчі завдання, в основі яких є асоціювання.

Формулювання «визначень-асоціацій» полягає в тому, що студентам пропонується створити власні образно-асоціативні визначення головних педагогічних категорій аналогічно до наукових. Метою виконання даного завдання є усвідомлення майбутніми учителями на гуманістичних засадах сутності найважливіших педагогічних понять і термінів, формування вміння здійснювати їхній дефінітивний аналіз, розвиток творчого педагогічного мислення, уяви, здатності до пошуку асоціативних варіацій.

Прикладами усвідомленого, творчо-емоційного ставлення до виконання поставленого завдання є роботи студентів, наприклад:

Учитель: *“поводир у життя, інженер людських душ”*; *„дбайливий квітникар, хлібороб, який вирощує зернистий колос”*;

Педагогіка: *„це книга мудрості виховання; збірник порад з використання та догляду за дорогоцінними металами”*;

Процес формування особистості – *„це цвітіння квітки: у дошкільному віці росте паросток і розвиваються листочки, у молодшому шкільному віці з’являється бутон, до кінця шкільного навчання – квітка зацвітає, плоди дозрівають у дорослому житті”* тощо.

Зміст завдання «асоціативні пари» передбачає пошук аналогій до двох запропонованих педагогічних понять, термінів у різних сферах діяльності (мистецтві, медицині, спорті тощо), наприклад, «вихователь-діти», «педагог-батьки», «школа-вихованець», «вихователь-метод виховання», «педагог-спілкування» тощо.

Наведемо приклади кращих студентських робіт, які виконані у вербальній і графічній формі (рис. 1): *„Вихователь, як будівельник, цеглинку*

за цеглинкою творить прекрасну споруду, яка називається дитяча особистість”; „Педагог – це друга мама, яка любить свою дитину, допомагає їй стати кращою”; „Виховник, як лагідний дощ, дає цілющу вологу, сприяє зростанню допитливих грибочків”; „Вихователь – це сонце, яке обігріває, нестить, плекає, дбає, а діти – соняхи, які підставляють свої допитливі голівки під зігріваючі промені вчительської доброти”.

Рис. 1 Творчі роботи студентів «асоціативні пари «вчитель-учні»

Проективні портрети-асоціації („Мій професійний ідеал у двох вимірах: минулому, сьогодні”, “Портрет ідеального вчителя-вихователя”, „Педагогічно-астрологічний прогноз”) полягають у створенні асоціативних образів ідеального вчителя-вихователя, власного професійного ідеалу в графічній чи вербальній формі, який стане взірцем професійного самозростання. Виконання таких завдань сприятиме розвитку в студентів потреби формування себе як творчої індивідуальності, вироблення індивідуального стилю, поглиблення бажання до вивчення передового педагогічного досвіду як важливої умови власного творчого самовдосконалення, прагнення до пошуку нового, оригінального рішення.

Студенти, виконуючи поставлене завдання, виокремлюють домінуючі якості вчителя-вихователя, творчо узагальнюють і оформлюють свою позицію у логіко-структурних схемах, малюнках, віршованій формі:

*„Учитель, як садівник, що рослинам дає буття.
Учитель, як будівник, що творить дитячі життя.
Учитель, як лагідна мама, гріє їхні серця,
Виховує, плекає, навчає, дає початкові знання;
Спішить назустріч дітям, радіє завжди за них.
Ось такий ідеальний учитель. В майбутньому - це я і ти”.*

➤ Приєм схематизації (логічне структурування) полягає в створенні таблиць, схем, формул з метою закріплення студентами теоретичних положень, усвідомлення ними складності педагогічних категорій, їх багатофакторності; формування вміння порівнювати різні педагогічні явища, здійснювати їх дефінітивний аналіз, виділяти головні ознаки, структурувати;

розвиток творчого мислення, евристичності, здатності до продукування нових ідей, варіювання. Наприклад, студентам пропонується порівняти на основі виділених науковцями характерних ознак процеси навчання і виховання, вказати, який із них є складнішим; заповнити відповідну таблицю.

Крім цього, дається завдання на основі дефінітивного аналізу різних визначень педагогічного поняття вивести його формулу (схему). Наведемо приклад створення студентами формули категорії „процес виховання”:

$$V (\text{виховання}) = (P (\text{розвиток}) + \Phi (\text{формування})) \times (Л (\text{любов}) + T (\text{терпіння})) = ОЗ (\text{особистісне зростання}) + ЗЖ (\text{змістовне життя})$$

➤ Професійно зорієнтовані вербально-оцінні завдання (закон „Продитяче щастя”, „Декларація прав дитини”, „Аксіоми виховання”, „Клятва педагога”, „Чи серце гаряче, чи лагідні руки”, „Моє педагогічне серце”, „Три бажання майбутнього вчителя”, „Якби я був міністром освіти і науки...”, „Якби я був директором школи...” тощо) полягають у тому, що студенти творчо використовують отримані теоретичні знання, критично аналізують виховну практику, визначають основні напрями вдосконалення виховної діяльності в процесі словотворчості. Такі завдання також передбачають розмірковування студентів над власною особистістю, рівнем педагогічної майстерності й творчості, наявним практичним досвідом, якістю сформованих професійних умінь і навичок, станом готовності до здійснення виховної діяльності тощо. У процесі осмисленого засвоєння сутності принципів виховання, вимог до вихователя студенти працюють над розвитком власної індивідуальності, творчої уяви й фантазії, пошуком нового, неординарного рішення поставленого завдання.

Наведемо уривки з творчих робіт студентів „Чи серце гаряче, чи лагідні руки”, в яких вони аналізують і оцінюють власну особистість, наявність у себе психолого-педагогічних знань, сформованість необхідних для організації виховної роботи професійних якостей: „На мою думку, тільки людина з великим серцем може бути справжнім педагогом. Таке серце

дається від природу, його можна лише покращити в процесі самовдосконалення. Я думаю, таке гаряче серце б'ється і у моїх грудях" (Алла Л.); „Людина може бути з „кам'яним серцем". Вона жорстока, постійно чимось невдоволена, роздратована, нездатна до співчуття. Люди з „великим серцем" веселі, доброзичливі, безкорисливі, завжди придуть на допомогу. Вони, як сонечко, що дарує землі свої ніжні теплі промінчики. А яке ж моє серце? Я думаю, що не належу до людей з „кам'яним серцем", адже тоді б я ніколи не обрала професію вчителя початкових класів" (Оксана Ч.) тощо.

➤ Одним із важливих різновидів самостійних творчих завдань є виконання педагогічного плаката (“Дитина – найвища цінність”, „Усе найкраще – дітям”, “Гуманізація виховного процесу – шлях у майбутнє” тощо). Майбутні вихователі в художній формі розкривають певне теоретичне положення, яке лаконічно сформульоване в формі афористичної тези. Метою виконання завдання є подальше осмислення й узагальнення отриманих знань, формування гуманістичних цінностей, розвиток уміння вибирати головне, використовувати знання в нестандартних умовах, творчих художніх здібностей, здатності до пошуку оригінальних рішень, створення умов для творчої самореалізації. Зразки виконання педагогічного плаката кращими студентами представлено на рис. 2.

Рис. 2. Зразки виконання студентами педагогічного плаката

Як засвідчують результати проведеного дослідження [4], використання представлених видів самостійних творчих завдань у ході проведеного дослідження якісно підвищило рівні готовності майбутніх учителів початкових класів до створення виховних ситуацій. Формувальний експеримент засвідчив, що самостійні індивідуальні завдання творчого, пошукового і дослідного характеру, адекватні знанням і практичному досвіду студентів, забезпечують поступове підвищення рівня професійної готовності майбутніх фахівців до створення виховних ситуацій. Таблиця 1

Динаміка професійної готовності майбутніх учителів початкових класів до створення виховних ситуацій %

Рівень сформованості	На початку експерименту		У кінці експерименту	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Рівень професійного самотворення	8,6	5,2	12,1	8,6
Високий (творчо-конструктивний) рівень	15,5	13,8	24,2	15,5
Достатній (репродуктивний) рівень	34,5	36,2	41,4	38,0
Елементарний (пробний) рівень	20,7	19,0	10,3	17,2
Початковий (природний) рівень	13,8	17,2	8,6	15,5
Індиферентний (невизначений) рівень	6,9	8,6	3,4	5,2

У висновку хочемо зазначити, що у процесі фахової підготовки студентів до виховної діяльності конче необхідно розвивати індивідуальність майбутніх педагогів, їхні творчі здібності. Систематичне використання самостійних творчих завдань у процесі вивчення педагогічних дисциплін створюватиме умови для формування в майбутніх фахівців потреби організувати виховання як творчий процес; сприятиме розвитку творчого мислення, здатності до оригінальності дій, пошуку нестандартних рішень. Перспективним напрямом, на наш погляд, є подальший пошук нових видів самостійних творчих завдань і впровадження їх на різних етапах викладання педагогічних дисциплін як у підготовці майбутніх учителів початкових класів, так і вихователів дошкільних установ в умовах кредитно-модульної системи навчання.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн.2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч.-метод. посібник. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Кн. для учителя. – 3-у изд. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
3. Давиденко А.А. Логіка і психологія у творчій діяльності людини //Педагогіка і психологія. – 2006. - №3 (52). – С.79-86.

4. Демченко О.П. Формування у майбутніх учителів початкових класів професійної готовності до створення виховних ситуацій: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04.— Вінниця, 2006. – 20 с.
5. Загвязинський В.І. Педагогічна творчість учителя / Педагогічна творчість і майстерність: Хрестоматія. – К., 2000.- С.13-20.
6. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. – М.: Педагогіка, 1990. – С.9-77.
7. Кічук Н.В. Формування творчої особистості вчителя. – К., Либідь, 1991. – 95 с.
8. Маркова А.К. Психологія праці вчителя / Педагогічна творчість і майстерність: Хрестоматія. – К., 2000.- С.61-65.
9. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість як проблема сучасної педагогіки / Педагогічна творчість: Монографія. – Харків: Каравела, 1998. – С.6-18.
10. Тарасенко Г.С. Педагогічна евристика в системі фахової підготовки вчителя початкових класів // Сучасні інформаційні технології навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Вип. 14. – Київ – Вінниця: ДОВ “Вінниця”, 2007. – С. 431- 435.